

JOANNA PIECZONKA

NEFASTUS, COMITIALIS, IURIS COCTIOR –
NEOLOGIZMY PRAWNICZE W KOMEDII PLAUTA
POENULUS

W sztuce Plauta pt. *Poenulus* młodzieniec Agorastokles powołuje adwokatów na świadków przyszłych wydarzeń (*Poen.* 531: *nunc vos quia mihi advocatos dixi et testis ducere*). Będą oni zeznawać na jego korzyść w procesie toczącym się przeciw nieuczciwemu stręczycielowi (*Poen.* 723–727; 765–767). Adwokaci owi nie posiadają imion, zostają w spisie postaci nazwani *advocati*¹. Tworzą oni postać zbiorową, a przez Gustawa Przychockiego² są uznawani za postać typową komedii plautyńskich (przez George’a Duckwortha³ uznawani są za postać epizodyczną). Wprawdzie również i inni bohaterowie plautyńscy wspominają o sprawowanych przez siebie adwokaturach⁴ (mianem *advocatus* w komediach Plauta są nazywani

---

¹ W sztuce Terencjusza *Phormio* funkcję adwokatów pełnią Hegio, Kratinus i Krito – miniatura przed w. 441 zawiera podpis *advocati*. Zob. też: C. Saunders, *Costume in Roman Comedy*, New York 1909, s. 111–115; J. C. Watson, *The Relation of the Scene-Headings to the Miniatures in Manuscripts of Terence*, HSCPh 14 (1903), s. 93–95.

² G. Przychocki, *Plautus*, Kraków 1925, s. 342. Przychocki wśród postaci typowych wymienia też prawnika Apecydesa z komedii *Epidicus*. Posiada on inne cechy niż omawiani adwokaci – jest bowiem niekompetentny podobnie, jak lekarz z komedii *Menaechmi*.

³ G. E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy: A Study in Popular Entertainment*, Princeton 1952, s. 261. Przez Jürgena Blänsdorfa adwokaci są jedynie wzmiankowani (*T. Maccius Plautus*, [w:] *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike. Die archaische Literatur von den Anfängen bis Sullas Tod*, Bd. 1, München 2002, s. 208). Jako odrębną postać wyróżnia adwokatów również Catherine Saunders, dokonując w swej dysertacji opisu odrębnego stroju scenicznego tego bohatera zbiorowego (*op. cit.*, s. 111–115).

⁴ Por. Am. 1037–1038: AM. *Blepharo, quaeso ut advocatus mi adsis neve abeas. BL. Vale./ quid med advocato opust qui utri sim advocatus nescio?*; Cas. 567–573: *dum asto aduocatus quoidam cognato meo;/ quem hercle ego litem adeo perdidisse gaudeo,/ ne me nequiquam sibi hodie aduocauerit./ nam meo quidem animo qui aduocatos aduocet/ rogitare oportet prius et contarier/ adsitne ei animus necne <ei> adsit quem aduocet:/ si neget adesse, exanimatum amittat domum*; Men. 798–799: MA. *non equidem mihi te advocatum, pater, adduxi, sed viro./ hinc stas, illum causam dicis*; Mil. 1419: PY. *di tibi bene faciant semper, quom advocatus mihi bene’s*; Rud. 890: *verum tamen ibo ei advocatus ut siem.*

zwykle doradcy bądź świadkowie), jednak ich funkcja nie jest tak eksponowana i dominująca, jak w przypadku opisywanych tu adwokatów.

W komedii *Poenulus* wielokrotnie podkreślana jest wiedza prawna, jaką posiadają adwokaci. Niewolnik Milfio w następujący sposób opisuje ich obeznanie z sytuacjami sądowymi (*Poen.* 584–587):

*nam istorum nullus nefastus: comitiales sunt meri;
ibi habitant, ibi eos conspicias quam praetorem saepius.
hodie iuris coctiores non sunt qui litis creant
quam hi sunt qui, si nihil est quicum litigent, litis emunt.*

Sługa mówi, że żaden z adwokatów nie jest *nefastus* i wszyscy są *comitiales*. Należy zastanowić się nad znaczeniem tych przymiotników w niniejszym tekście. Plaut zastosował w cytowanym miejscu wyraz *nefastus* wyjątkowo jako przydawkę odnoszącą się do człowieka. Spotykane powszechnie w literaturze (*Liv.* 1, 19, 7; *Ov. Fast.* 1, 47; *Tac. Ann.* 14, 12) i pismach prawniczych⁵ (*Gaius Inst.* 4, 29) wyrażenie eksploatujące go to: *dies nefastus*, oznaczające „dzień, w którym nie wolno dokonywać czynności procesowych” (*Var. L.* 6, 30: *contrarii horum (sc. dierum fastorum) vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari praetorem 'do, dico, addico'*). Ponadto pojawia się w znaczeniu „sprzeczny z prawem”, „bezbożny”⁶, lecz za każdym razem jako atrybut rzeczownika nieżywoтного (*Cic. Leg.* 2, 21: *nefasta dira*; *Liv.* 6, 28, 8: *nefasta terra*; *Plin. Nat.* 14, 119: *nefastum prolibare*). Przymiotnik ten nie występuje w sztukach Plauta w żadnym innym miejscu⁷, więc nie możemy przeprowadzić badań komparatywnych. Gregor Maurach w komentarzu do sztuki *Poenulus*⁸ przyjmuje wyjaśnienie *nefastus* zaproponowane przez Giovanniego Pio⁹: *nullus non perpetuo in foro versatur*. Gdyby przyjąć tę interpretację, wtedy okazałoby się, że podobna treść powtarzana jest w tekście kilka razy (*Poen.* 584–585): „*nullus non perpetuo in foro versatur*”: *comitiales sunt meri/ ibi habitant, ibi eos conspicias quam praetorem saepius*. Przymiotnik *comitalis* byłby w tej sytuacji wy tłumaczeniem poprzedzających słów. Trzeba podkreślić, że również i on łączy się w związek frazeologiczny z wyrazem *dies*¹⁰ – *dies comitiales*, który oznacza „dzień, w którym odbywają się *comitia*”¹¹ (*Var. L.* 6, 29: *Dies fasti,*

⁵ Należy pamiętać też o kalendarzu sądowym, zawierającym wykaz *dies fasti* i *nefasti*, będącym w początkowym okresie jedynie przedmiotem wiedzy pontyfikalnej.

⁶ Por. *nefastum* – czyn zbrodniczy; *Hor. Carm.* 1, 35, 35; *Plin. Nat.* 4, 47.

⁷ Nie pojawia się też w sztukach plautyńskich rzeczownik *nefas*, natomiast *fas* jedynie w kilku miejscach: *As.* 514; *Bac.* 1025; *Cist.* 20; *Trin.* 288 (por. *Ter. Haut.* 149; *Hec.* 387); *profestus* – przypadający przed świętem, powszedni: *Poen.* 501.

⁸ T.M. Plautus, *Poenulus*, hrsg. G. Maurach, Heidelberg 1975, s. 256.

⁹ *Plautus integer cum interpretationibus G. Pii*, ed. G.B. Pio, Milano 1500.

¹⁰ Ponadto z rzeczownikiem *morbus* oznacza epilepsję: *ad comitalem morbum, quem Graeci επιληψίαν vocant* (*Larg.* 12; por. *Cels.* 3, 23, 1; *Plin. Nat.* 11, 146).

¹¹ *Comitia (curiata, centuriata, tributa)* były zgromadzeniami ludu rzymskiego pełniącymi różne funkcje, m.in. prawodawcze, sądowe, administracyjne, wyborcze.

per quos praetoribus omnia verba sine piaculo licet fari; comitiales dicti, quod tum ut in Comitio esset populus constitutum est; por. Cic. *Att.* 4, 3, 3; Liv. 3, 11, 146). W tekście plautyńskim przymiotnik *comitalis*, podobnie jak *nefastus*, nazywa adwokatów i jest to jedyne miejsce, gdzie określa człowieka w nowym znaczeniu. Maurach¹² twierdzi, że *comitalis* jest odpowiednikiem greckiego ἀγοραῖος (por. Ar. *Equ.* 218; por. Hdt. 1, 93; 2, 141; Plut. *Per.* 11), podobnie *praetor* w dalszym wersie 585 komedii *Poenulus* może być tłumaczeniem terminu ἀγοράνομος z oryginału. Otto Fredershausen¹³ zaś podaje, że *nefastus* może stanowić przekład greckiego ἀποφράς (por. Pl. *Leg.* 800d; Plut. *Alc.* 34), co mógłby potwierdzać Plutarch (2, 518b) w przekładzie ἀποφράδες πύλαι=*portae nefastae*. Nie jest jednak możliwe do udowodnienia, czy Plaut wzorował przymiotniki łacińskie na greckich wobec braku odnośnego passusu z oryginału greckiego. Jacob Raevard¹⁴ interpretował *nefastus* w tym passusie jako synonim do *intestabilis* (por. *intestabilis* w *Leges duodecim tabularum*, tab. 8, 22), wtedy przymiotnik ten oznaczałby „osobę nieposiadającą zdolności do występowania w charakterze świadka” – mógłby potwierdzać to wers 582 *Poen.*, gdzie bohaterów nazywa się świadkami, *testes*. Wydaje mi się jednak, że *nefastus* należy tu rozumieć po prostu jako „niezdolny do dokonywania czynności procesowych”, czyli podobnie do znaczenia w wyrażeniu *dies nefastus* – „dzień, w którym nie wolno dokonywać czynności procesowych”. Przy *comitalis* natomiast wystarczy, jeśli przyjmie się jego podstawowe znaczenie – „związany z *comitium*”¹⁵. *Comitium* stanowiło bowiem część forum, na którym zbierały się zgromadzenia ludowe oraz odbywały się sprawy sądowe¹⁶ (por. też *Poen.* 807: *cras mane, quaeso, in comitio estote obviam*). Niewolnik podkreśla zatem, że adwokaci są „zdolni do dokonywania czynności procesowych” i są „związani z *comitium*”, bo często uczestniczą w procesach. Czynią to nawet częściej niż pretor, który pełnił funkcje jurysdykcyjne¹⁷ – zawarta jest tu oczywista przesada, bo nie jest możliwe, żeby odbywały się procesy z udziałem adwokatów, ale bez pretora. Oba przymiotniki hiperbolizują cechy i zachowania adwokatów, służą więc do ich komicznego opisu.

Wątpliwości interpretacyjne budzi także pewne słowo z wersu 586 *Poen.*: *hodie iuris coctiores non sunt qui lites creant*. W nowym znaczeniu został tu wykorzystany przymiotnik *coctior*, który stanowi *comparativus* do *coctus* (*part. perf. pass.* od *coquo*), czyli oznacza dosłownie „bardziej gotowany”. Alfred Gudeman¹⁸ zauważa, że wyraz ten został użyty przenośnie w nowym znaczeniu i znaczy to samo,

¹² T. M. Plautus, *Poenulus*, *op. cit.*, s. 256.

¹³ O. Fredershausen, *De iure Plautino et Terentiano*, Gottingae 1906, s. 48.

¹⁴ W wydaniu F. Taubmanna: *M. Acci Comoediae XX superstites*, Frankfurt 1612 (za: T. M. Plautus, *Poenulus*, *op. cit.*, s. 256).

¹⁵ Sufiks *-alis* oznacza „należący do”, „związany z” (por. *regalis, navalis*; z dysymilacją: *militaris, solaris*).

¹⁶ *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s.v. *forum*.

¹⁷ Pretor kierował postępowaniem sądowym w pierwszej fazie, *in iure*.

¹⁸ A. Gudeman, *ThLL*, vol. IV, kol. 929, 6–8.

co *doctus* (= *iuris valde peritus*; Cic. *Brut.* 102), czy raczej *doctior*. Zastosowanie neosemantyzmu wynika z gry językowej z wyrazem *ius*, powtarzanej zresztą kilka razy w komediach Plauta¹⁹. Wprawdzie omawiany rzeczownik przywołany został tu jedynie raz, ale sugerowane są jego dwa znaczenia: *ius* rozumiane powinno być jako „prawo” na podstawie całego kontekstu prawnego²⁰, w którym występuje; znaczenie *ius* jako „sos” wypływa z samego przymiotnika *coctior*²¹. Wprawdzie są to odrębne leksemy *ius* – prawo oraz *ius* – sos²², jednakże już starożytni dostrzegali pewne analogie między nimi²³ (Isid. *Etym.* 20, 2, 32): *Ius coquinae magistri a iure nuncupaverunt, quia [ea] est lex condimenti eius. Hanc Graeci ζῦμη vocant.* Izydor z Sewilli nazywał więc metaforycznie ustawę przyprawą prawa. Neosemantyzm przymiotnikowy powstaje pod wpływem rzeczownika *ius* – „prawo”, wtedy *coctior* trzeba interpretować jako *doctior*. Wyrazy *ius* oraz *coctior* wpływają zatem wzajemnie na swe zakresy semantyczne oraz tworzą gry językowe (paronomazje), obejmujące rzeczowniki homonimiczne *ius* (prawo) – *ius* (sos) oraz niehomonimiczne *coctior* – *doctior*. Zastosowanie wyrazu *coctior*, budzącego skojarzenia kulinarne, stanowi niewątpliwie źródło komizmu słownego w tym prawniczym passusie.

W cytowanym miejscu z komedii *Poenulus* pojawiają się zatem trzy neosemantyzmy: *nefastus*, *comitialis*, *iuris coctior*. Określenia te zyskują nowe znaczenie

¹⁹ *Epid.* 522–523: [...] *qui omnium/ legum atque iurum factor, conditor cluet; Cist.* 469–472: [...] *AL. dabo/ ius iurandum. **/ ME. At ego nunc <ab> illo mihi <caveo> iure iurando <tuo>;/ similest ius iurandum amantum quasi ius confusucium; Ps.* 197: *lanios, qui item ut nos iurando iure malo male quaerunt rem [...]. Por. Cic. Clu.* 71: *ipse conditor tatius negoti Guttam aspergit huic Balbo.*

²⁰ Kontekst prawny całej wypowiedzi tworzą także użyte przez niewolnika zwroty prawne *litis creant* (*Poen.* 586; por. *C.* 1, 2, 22), *litigent* (*Poen.* 586; por. *Cic. Ep.* 9, 25, 3; *Iuv.* 7, 141), *litis emunt* (*Poen.* 587).

²¹ O. Räbel, *De usu adnominacionis apud Romanorum poetas comicos*, Halle 1882, s. 64; C.J. Mendelsohn, *op. cit.*, 106; J.M.G.M. Brinkhoff, *Woordspeling bij Plautus*, Nijmegen 1935, s. 82.

²² *Ius* – prawo pochodzi od *iouos; *ius* – sos od gr. ζῦμη/*ζῦσμα/*ζῦμα (*Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, von A. Walde, J.B. Hofmann, Heidelberg 1938, s.v. *ius*). Ulpian podkreśla związek prawa (*ius*) ze sprawiedliwością (*D.* 1, 1, 1): *Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum.* Wprawdzie podana etymologia słowa *ius* jest nieprawidłowa, jednak pozostaje ważnym świadectwem zapatrywań starożytnych na źródło prawa. Od rzeczownika *ius* wywodzi się przymiotnik *iustus*, a od niego dopiero *iustitia*. Etymologia jest więc odwrotna niż podaje Ulpian.

²³ Podobne analogie dostrzega Witold Wołodkiewicz: w języku łacińskim słowo *ius* ma dwa znaczenia: 1) ‘prawo’ oraz 2) ‘wywar, sos, zupa, rosół’. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim znaczeniu, jest to produkt operacji technicznej dokonywanej odpowiednio przez jurystę bądź kucharza. O jakości zupy–sosu (*ius*) decydują zarówno użyte składniki, jak i umiejętności kucharza, który ją przygotowuje. O jakości prawa (*ius*) decydują źródła, na których opiera się porządek prawny (*leges et mores*) oraz odpowiednie ich przetworzenie i przygotowanie przez jurystę. W tym sensie działalność jurysty jako niezbędny element w procesie tworzenia prawa nasuwa skojarzenie z działalnością kucharza, który przygotowując potrawę posługuje się odpowiednimi składnikami i sposobami ich przyrządzania (*‘Ius et lex’ w rzymskiej tradycji prawnej*, *Ius et Lex* 1 (2002), s. 60–61; Wołodkiewicz za: A. Corbino, *Nota minima ai valori di „ius”*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, t. 1, Warszawa 2000, s. 179 i n., zwłaszcza 181).

prawnicze pod wpływem kontekstu prawnego, w który zostają wpisane, oraz ze względu na postać, którą opisują, tj. postać adwokatów, związanych ze sferą prawną. Mimo to należy zauważyć, że wyrazy te stanowią hapaksy semantyczne, ponieważ nie wchodzi na stałe do języka prawnego w swym nowym znaczeniu. Pozostają formacjami komicznymi stworzonymi przez Plauta na potrzeby konkretnego tekstu i dla budowania *vis comica* w utworze. Niewolnik Milfio w omawianej sztuce drwi z profesjonalizmu adwokatów, stąd buduje w swej wypowiedzi ironiczną hiperbolę, która przerysowuje ich cechy. Służą mu do tego żartobliwie użyte przymiotniki oraz gry językowe. Wszystkie określenia użyte przez niewolnika dla opisanego adwokatów mają służyć wyeksponowaniu komizmu postaci za pomocą komizmu słownego.

Warto wspomnieć, że żaden z zastosowanych przymiotników nie znalazł się w znanych kolokacjach, lecz nie musi to być dowód na greckie pochodzenie passusu. Wręcz przeciwnie – zgodność wykorzystania każdego z analizowanych powyżej słów w nowym, zaskakującym znaczeniu świadczy o jedności celu poetyckiego tej wypowiedzi. Gra językowa *iuris doctiores – coctiores* z pewnością nie jest obcym zapożyczeniem, a inwencją plautyńską powstałą na gruncie języka łacińskiego. Także przymiotniki *nefastus* oraz *comitalis* są znane rzymskiemu językowi prawa, choć w innych znaczeniach. A jednak obecność ich odpowiedników znaczeniowych w języku greckim rodzi pytanie o możliwe dokonanie przekładu przez Plauta. Pewne wątpliwości nasuwają się także w związku z sugestią Johna Lofberga²⁴, który zastanawiał się nad greckim pochodzeniem samej postaci adwokatów z plautyńskiej sztuki *Poenulus*. Uczony stwierdził, że odpowiadają oni greckim *συνήγοροι*²⁵, którzy według niego mogli pełnić również funkcję sykofantów. Skoro sami adwokaci mogli być greccy²⁶, może ich charakterystyka jest także greckiego pochodzenia i tym samym omawiane przymiotniki? Wtedy pomysły Plauta polegały na znalezieniu łacińskich ekwiwalentów dla tych wyrazów

²⁴ J. O. Lofberg, *Sycophancy in Athens*, Chicago 1917, s. 53; *idem*, *The Sycophant-Parasite*, CPh 15, 1 (1920), s. 62–63; 72. Tak też: R. Perna, *L'originalità di Plauto*, Bari 1955, s. 166.

²⁵ Za identyfikowaniem *advocati* z *συνήγοροι* może przemawiać chociażby wypowiedź samych bohaterów, którzy po pomyślnym zakończeniu intrygi uznają, że ukarany został deprawator obywateli (*Poen.* 815–816: *quando id, quoi rei operam dedimus, impetravimus, / ut perderemus corruptorem civium*) – przemawiają więc jako obrońcy moralnego i prawnego porządku społecznego, którą to funkcję sprawowali *συνήγοροι* (R. J. Bonner, *Lawyers and Litigants in Ancient Athens: The Genesis of the Legal Profession*, Chicago 2000, s. 200–208).

²⁶ Uczeni podkreślają również duży udział Plauta w rozwinięciu postaci adwokatów. Barbara Krysiniel zauważa, że adwokaci służą przypomnieniu głównych założeń planowanego oszustwa (*Poen.* 560–562; 600; 655–659), wyłożonych wcześniej przez niewolnika Milfiona (*Poen.* 173–180) – badaczka interpretuje ten zabieg jako typowo plautyński (*Der plautinische Poenulus und sein attisches Vorbild*, Eos 34 (1933), s. 37–38). Christopher Lowe zauważa, że adwokaci przejmują częściowo rolę Kollibiskusa, poza tym uznaje, iż adwokaci musieli być we wzorcu greckimi postaciami niemymi i wszystkie ich wypowiedzi są plautyńskie (*Plautus' Choruses*, RhM 133 (1990), s. 280–281). Za nim tak samo: E. Lefèvre, *Plautus' Poenulus zwischen Nea und Stegreifspiel*, [w:] *Studien zu Plautus' Poenulus*, hrsg. T. Baier, Tübingen 2004, s. 24–25.

oraz na rozwinięciu opisu adwokatów o łaciński neologizm *iuris coctior* i związaną z nim grę językową. Niestety, wobec braku odnośnych passusów z oryginału greckiego należy poprzestać na postawionych tu hipotezach.

*Uniwersytet Wrocławski
Instytut Studiów Klasycznych, Śródziemnomorskich i Orientalnych
ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław*

NEFASTUS, COMITALIS, IURIS COCTIOR – LEGAL NEOLOGISMS
IN THE COMEDY OF PLAUTUS POENULUS

Abstract

The article is devoted to the search by Plautus for Latin equivalents for originally Greek phrases. Plautus did not shy away from creating neologisms, thanks to which he was also able to engage in wordplay.

Keywords: Plautus, Poenulus, Roman comedy, Hellenistic comedy, neologisms